JAMOAVIY SPORT TURLARIDA NORASMIY LIDERLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING JAMOA HAMJIHATLIGIGA TA'SIRI

Farg'ona davlat universiteti Jismoniy madaniyat va sport faoliyati fakulteti Jismoniy tarbiya va adaptiv sport turlati kafedrasi katta o'qituvchisi p.f.b.f.d.(PhD) Shaxbazova Gulrux Orifjon qizi
Fargona davlat universiteti Registrator bo'im menejeri Usmonov Alisher G'offorali o'gli

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamoaviy sport turlarida norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlari, ularning jamoa ichidagi ijtimoiy munosabatlar, sportchilarning motivatsiyasi va jamoaviy hamjihatlikni shakllantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Norasmiy liderlikning yuzaga kelishida shaxslararo ishonch, muloqot qobiliyati, emotsional barqarorlik, sport mahorati, ijtimoiy maqom va mas'uliyat hissining ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, norasmiy liderlarning konstruktiv va destruktiv ta'sir ko'rsatish xususiyatlari, ularning jamoa psixologik iqlimi hamda umumiy maqsadlar sari birgalikda harakat qilishga ta'siri yoritiladi. Ilmiy manbalar tahlili asosida murabbiylar va sport psixologlari uchun norasmiy liderlik salohiyatini aniqlash, ijobiy liderlik xulq-atvorini rivojlantirish va jamoada sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga doir tavsiyalar ishlab chiqishning nazariy asoslari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: norasmiy lider, jamoaviy sport, sport psixologiyasi, liderlik xususiyatlari, emotsional barqarorlik, shaxslararo munosabatlar, jamoaviy hamjihatlik, motivatsiya, psixologik iqlim, sportchi-lider.

Zamonaviy sport tizimida jamoaviy sport turlarining samaradorligi sportchilarning jismoniy, texnik-taktik va funksional tayyorgarligi bilan bir qatorda, jamoa ichidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlar, o'zaro ishonch va liderlik jarayonlariga ham bevosita bog'liq. Futbol, basketbol, voleybol va gandbol kabi jamoaviy sport turlarida umumiy maqsadga erishish sportchilarning individual imkoniyatlarini uyg'unlashtirish, o'zaro hamkorlikni ta'minlash va musobaqa sharoitida samarali qarorlar qabul qilishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, jamoa a'zolariga ta'sir ko'rsatuvchi norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlarini o'rganish sport psixologiyasining muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Norasmiy liderlik jamoada rasmiy boshqaruv vakolati yoki maxsus tayinlangan maqomga ega bo'lmagan sportchining shaxsiy fazilatlari, kasbiy mahorati, kommunikativ qobiliyati va jamoadoshlari tomonidan tan olinishi orqali shakllanadigan ijtimoiy-psixologik hodisadir. Bunday sportchilar jamoa a'zolarining fikrlari, hissiy holati, motivatsiyasi va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Norasmiy liderning ta'siri uning faqat sportdagi natijalari bilan emas, balki murakkab vaziyatlarda o'zini tutishi, jamoadoshlarini qo'llab-quvvatlashi, nizolarni hal etish qobiliyati va jamoaviy manfaatlarni hisobga olishi bilan ham belgilanadi. Sportchi-liderlik bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda liderlikning jamoa faoliyati, sportchilarning o'zaro munosabatlari va jamoaviy hamjihatlik bilan aloqadorligi ta'kidlanadi. Xususan, Fransen va hammualliflarining (2020) tadqiqotida sport jamoalarida identifikatsiyaga asoslangan liderlik, jamoaning faoliyat yuritishi va sportchilarning farovonligi o'rtasidagi munosabatlar, jumladan, psixologik xavfsizlikning ahamiyati o'rganilgan. Ushbu yondashuv norasmiy liderlarning jamoa ichida o'zaro ishonch, daxldorlik hissi va hamkorlikni rivojlantirishdagi rolini chuqurroq anglash imkonini beradi. Norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlari ko'p qirrali bo'lib, ular orasida emotsional barqarorlik, muloqot madaniyati, empatiya, mas'uliyat, qat'iyat, o'zini boshqarish va boshqalarni rag'batlantirish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur xususiyatlar sportchilarning musobaqa bosimiga munosabati, jamoaviy qarorlar qabul qilishi va muvaffaqiyatsizliklardan keyingi xatti-harakatlarida namoyon bo'lishi mumkin. Biroq norasmiy liderning jamoaga ta'siri doimo ijobiy bo'lmaydi: haddan tashqari hukmronlik, guruhbozlik, keskin tanqid yoki boshqa

sportchilarning fikrini inkor etish jamoada psixologik ziddiyatlarni kuchaytirishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun norasmiy liderlikni o‘rganishda uning konstruktiv va destruktiv ko‘rinishlarini farqlash muhimdir. Mazkur muammoning dolzarbligi sport jamoalarida norasmiy liderlarni aniqlash, ularning psixologik xususiyatlarini baholash va ijobiy liderlik salohiyatidan maqsadli foydalanish zarurati bilan belgilanadi. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy tahlillar murabbiylarga jamoa ichidagi munosabatlarni samarali boshqarish, sportchilar o‘rtasida o‘zaro ishonchni mustahkamlash va sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam berishi mumkin. Jamoaviy sport turlarida norasmiy liderlik muammosi sport psixologiyasida jamoa dinamikasi, sportchilar o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlar va jamoaviy samaradorlik bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. Ilmiy adabiyotlarda liderlik faqat murabbiy yoki rasmiy kapitan faoliyati bilan cheklanmasligi, balki jamoa a’zolari orasida shakllanadigan norasmiy ta’sir munosabatlarini ham qamrab olishi ta’kidlanadi. Cotterill, Loughead va Fransen (2022) sport jamoalarida sportchi-liderlikni rivojlantirishga bag‘ishlangan ilmiy sharhida rasmiy va norasmiy liderlarning jamoa faoliyati, samaradorligi hamda sportchilarning ruhiy farovonligidagi ahamiyatini yoritgan. Mualliflar sportchi-liderlikni jamoa ichidagi munosabatlar va umumiy faoliyatga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omil sifatida baholab, liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar zarurligini ta’kidlaydilar. Ushbu qarashlar norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlarini aniqlash va ularning salohiyatini rivojlantirish masalasini nazariy jihatdan asoslaydi. Price va Weiss (2011) tomonidan 191 nafar o‘smir qiz futbolchi ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqotda sportchilarning shaxsiy xususiyatlari, tengdoshlar orasidagi liderlik xulq-atvori va jamoaviy natijalar o‘rtasidagi munosabatlar o‘rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tengdoshlari tomonidan lider sifatida qabul qilingan sportchilar yuqoriroq sport kompetensiyasi, ijtimoiy qabul qilinish, ijobiy xulq-atvor va ichki motivatsiya bilan tavsiflangan. Samarali tengdoshlar liderligi esa vazifaviy va ijtimoiy jipslik hamda jamoaviy samaradorlikka ishonch bilan bog‘liq bo‘lgan. Mazkur natijalar norasmiy liderlikni shakllantirishda faqat sport mahorati emas, balki shaxsning ijtimoiy va motivatsion xususiyatlari ham ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Biroq tadqiqot o‘smir qiz futbolchilar bilan o‘tkazilganligi sababli uning natijalarini boshqa yosh guruhlari va sport turlariga tatbiq etishda ehtiyotkorlik zarur Fransen, McEwan va Sarkar (2020) jamoaviy sport turlarida identifikatsiyaga asoslangan liderlik, psixologik xavfsizlik, jamoa faoliyati va sportchilarning farovonligi o‘rtasidagi munosabatlarni 289 nafar gandbolchi ishtirokidagi tadqiqot asosida tahlil qilgan. Natijalarda murabbiylar, kapitanlar va, xususan, norasmiy sportchi-liderlarning jamoa a’zolarida umumiy jamoaviy identifikatsiyani mustahkamlashga alohida hissa qo‘shishi aniqlangan. Mualliflar psixologik xavfsizlikni jamoaviy hamkorlik, jamoa barqarorligi va sportchilarning farovonligi bilan bog‘liq muhim mexanizmlardan biri sifatida ko‘rsatgan. Ushbu tadqiqot norasmiy liderning jamoadoshlarida “biz” hissini shakllantirish, o‘zaro hurmat va fikr bildirish uchun xavfsiz muhit yaratishdagi rolini tushuntirishga yordam beradi. Mazkur ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlarini bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Jumladan, kommunikativ qobiliyat va ijtimoiy qabul qilinish jamoadoshlar bilan ishonchli munosabatlarni shakllantirishga, emotsional barqarorlik va o‘zini boshqarish murakkab musobaqa vaziyatlarida samarali muloqotni saqlashga, motivatsion xususiyatlar esa umumiy maqsad sari intilishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi mumkin. Biroq ushbu xususiyatlarning har biri alohida olinganda samarali liderlikni to‘liq izohlab bera olmaydi; ularning ta’siri jamoaning tarkibi, sport turi, murabbiylik muhiti va sportchilar o‘rtasidagi munosabatlarga bog‘liq. Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar norasmiy liderlikning jamoaviy hamjihatlik, jamoaviy samaradorlik va psixologik muhit bilan bog‘liqligini asoslaydi. Shu bilan birga, norasmiy liderlarning emotsional, kommunikativ, motivatsion va ijtimoiy xususiyatlarini muayyan sport turi hamda yosh guruhlari kesimida kompleks baholash masalasi keyingi empirik tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qolmoqda. Jamoaviy sport turlarida norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan ilmiy adabiyotlar tahlili norasmiy liderlik jamoaning

ijtimoiy-psixologik muhitini shakllantirishda muhim omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, norasmiy liderning jamoa a’zolari bilan munosabatlari, muloqot uslubi, emotsional barqarorligi, motivatsion xususiyatlari va mas’uliyat hissi sport jamoasining ichki hamkorligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Adabiyotlarni o‘rganish jarayonida norasmiy liderlarning psixologik xususiyatlarini quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha tizimlashtirish mumkinligi aniqlandi.

1. Kommunikativ xususiyatlar. Norasmiy lider jamoa a’zolari o‘rtasida axborot almashinuvi, o‘zaro tushunish va hamkorlikni qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi. Uning fikrini aniq ifodalashi, jamoadoshlarini tinglay olishi va nizoli vaziyatlarda muloqotni to‘g‘ri tashkil etishi jamoaviy munosabatlarning barqarorligiga xizmat qiladi.

2. Emotsional-irodaviy xususiyatlar. Musobaqa jarayonida yuzaga keladigan bosim, mag‘lubiyat yoki kutilmagan vaziyatlarda o‘z hissiyotlarini boshqara olish norasmiy lider uchun muhim psixologik sifat hisoblanadi. Bunday xususiyatlar jamoadoshlarning ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlash va qiyin vaziyatlarda jamoaviy faollikni saqlashga yordam berishi mumkin.

3. Motivatsion xususiyatlar. Norasmiy liderning maqsadga intilishi, qat’iyati va jamoaviy natijaga yo‘naltirilganligi boshqa sportchilarning mashg‘ulot hamda musobaqalardagi faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunda shaxsiy yutuqlardan tashqari, umumiy maqsad va jamoa manfaatlarini ustuvor qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Ijtimoiy-psixologik xususiyatlar. Ishonch, o‘zaro hurmat, hamdardlik va jamoaga mansublik hissi norasmiy liderlikning muhim tarkibiy qismlaridir. Price va Weiss (2011) tadqiqotida tengdoshlar liderligi jamoaviy jipslik hamda jamoaning umumiy samaradorligiga ishonch bilan bog‘liq ekani ko‘rsatilgan.

5. Tashabbuskorlik va mas’uliyat. Norasmiy lider mashg‘ulotlarda faollik ko‘rsatishi, jamoadoshlariga ko‘maklashishi va umumiy maqsadga erishishda tashabbus ko‘rsatishi bilan ajralib turishi mumkin. Biroq uning jamoaga ta’siri faqat shaxsiy faolligiga emas, balki boshqa sportchilar bilan munosabatlarni qanday yo‘lga qo‘yishiga ham bog‘liq.

Sport turi, jamoa tarkibi, sportchilarning yoshi va tajribasi natijalarga ta’sir qiluvchi omillar bo‘lishi mumkin. Fransen, McEwan va Sarkar (2020) ishida identitetga asoslangan liderlik, psixologik xavfsizlik va jamoaning faoliyat yuritishi o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan. Ushbu yondashuv nuqtayi nazaridan, norasmiy liderning muhim vazifalaridan biri jamoadoshlar o‘z fikrini erkin bildira oladigan, xatolarni muhokama qilishdan cho‘chimaydigan va o‘zaro yordam mavjud bo‘lgan muhitni shakllantirishga ko‘maklashishdir. Bunday muhit sportchilarning jamoaga mansublik hissini kuchaytirishi va o‘zaro hamkorlikni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Tadqiqot mavzusi doirasida yana bir muhim jihat norasmiy liderning ijobiy va salbiy ta’sirini farqlashdan iborat. Agar lider o‘z obro‘sidan jamoadoshlarini qo‘llab-quvvatlash, umumiy maqsadga yo‘naltirish va nizolarni yumshatish uchun foydalansa, uning ta’siri konstruktiv xususiyat kasb etadi. Aksincha, guruh ichida qarama-qarshiliklarni kuchaytirish, ayrim sportchilarni chetlashtirish yoki murabbiy ko‘rsatmalariga qarshi norasmiy guruhlar shakllantirish jamoaviy faoliyatga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Demak, norasmiy liderning jamoa uchun ahamiyati uning mavjudligi bilangina emas, balki liderlik xulq-atvorining mazmuni va yo‘nalishi bilan ham belgilanadi. Amaliy nuqtayi nazardan, murabbiylar sportchilarni faqat jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik asosida emas, balki ularning jamoa ichidagi munosabatlari, muloqot ko‘nikmalari va ijtimoiy tashabbuslarini ham kuzatib borishlari maqsadga muvofiq. Norasmiy liderlarning ijobiy imkoniyatlaridan foydalanish uchun jamoaviy topshiriqlar, hamkorlikka asoslangan mashqlar, o‘zaro fikr almashish va muammoli vaziyatlarni birgalikda hal etish usullarini qo‘llash mumkin. Shuni ta’kidlash lozimki, mazkur ish ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslangan nazariy tadqiqot hisoblanadi. Shu sababli unda keltirilgan xulosalar muallif tomonidan o‘tkazilgan anketa, psixologik test yoki sport jamoalaridagi tajriba natijalari emas. Kelgusida turli sport turlari bilan shug‘ullanuvchi sportchilar ishtirokida empirik tadqiqot o‘tkazish, norasmiy

liderlik xususiyatlarini psixodiagnostik metodlar yordamida baholash hamda ularning jamoaviy jipslik va musobaqa natijalari bilan aloqasini tekshirish zarur.

Xulosa. Jamoaviy sport turlarida norasmiy liderlarning shakllanishi va faoliyati sport jamoasining psixologik muhiti, o‘zaro munosabatlari hamda musobaqaviy faoliyat samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Norasmiy liderlik faqat sportchining jismoniy yoki texnik-taktik imkoniyatlari bilan emas, balki uning muloqot madaniyati, hissiy barqarorligi, mas’uliyat hissi, tashabbuskorligi, empatiyasi va jamoa a’zolariga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, norasmiy liderlar jamoada o‘zaro ishonchni mustahkamlash, sportchilarni umumiy maqsad sari safarbar etish, nizoli vaziyatlarni yumshatish va musobaqa jarayonida ruhiy qo‘llab-quvvatlashni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bunda liderning psixologik xususiyatlari jamoaning yosh tarkibi, sport turi, guruhdagi ijtimoiy munosabatlar hamda murabbiylik faoliyatining o‘ziga xos jihatlari bilan o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘apparov, Z. G. (2020). Sport psixologiyasi: Jismoniy tarbiya instituti talabalari uchun darslik. Mehridaryo. Библиотека ДжДПУ

2. Ishtayev, J. M. (2020). Sport psixologiyasi [O‘quv qo‘llanma]. O‘zkitobsavdonashriyoti. AKBT

3. Masharipov, Y., & Jo‘rayev, N. (2010). Sport psixologiyasi: O‘quv qo‘llanma. Ренессанс Эдю

4. Po‘latov, J. A. (2021). Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisining dars jarayonlarini tashkil etishida psixologik yondashuvi. Umid Design.Самарканд филиали